

Στα Παλάτια της Κνωσού: η μεταμφίεση μιας αμφιθυμίας του Νίκου Καζαντζάκη

Γιάννης ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ

Εισαγωγή

Σε μια από εκείνες τις επινοημένες συζητήσεις του Νίκου Καζαντζάκη στις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις για την Αγγλία, ο αφηγητής θα απαντήσει κάπως σιβυλλικά στην επίμονη ερώτηση μιας ηλικιωμένης Αγγλίδας αρχόντισσας, συγγραφέως παιδικών βιβλίων, εάν συμφωνεί με τις κατά τ' άλλα πουριτανικές της απόψεις για τα παιδικά βιβλία της εποχής της:

Οι επιθυμίες των παιδιών δείχνουν το δρόμο· δεν υπάρχουν προφητικότερα βιβλία από εκείνα που αρέσουν στα παιδιά. Ας το πάρουμε απόφαση κι ας μην κοιτάζουμε πίσω την ξεπερασμένη σύνθεση· ας βάλουμε ομπρός να περάσουμε ολοταχώς την άγια απαραίτητη αποσύνθεση. Άλλος δρόμος δεν υπάρχει.¹

Ο Καζαντζάκης ούτε λίγο ούτε πολύ υποστηρίζει ότι για να αρέσει ένα βιβλίο στα παιδιά, αυτό πρέπει να είναι προφητικό. Λίγα χρόνια μετά, στην Αίγινα όπου έζησε όλα τα χρόνια της Κατοχής μέχρι και την Απελευθέρωση, ο Καζαντζάκης θα ξαναγράψει ως φαίνεται και θα ολοκληρώσει την τρίτη ίσως γραφή του πρώτου ρομάντζου του για παιδιά, *Στα Παλάτια της Κνωσού*.² Η βασική υπόθεση του μυθιστορήματος στηρίζεται στον μύθο του Θησέα και του Μινώταουρου. Από ένα σημείο, όμως, και μετά ο συγγραφέας οικειοποιείται επεισόδια από την *Οδύσσεια*³ που μόλις το 1938 είχε δημοσιεύσει. Το τρίτο ταξίδι του

¹ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 2014, 172–73.

² Για τη χρονολόγηση του χειρογράφου και τις εκδοτικές περιπέτειες του βιβλίου βλ. την υπό δημοσίευση εργασία μου «Στα Παλάτια της Κνωσού: από το χειρόγραφο στο κείμενο» στον τόμο *Νίκος Καζαντζάκης: από το χειρόγραφο στο κείμενο*· πρβλ. και τη διαφορετική εκτίμηση του ΚΑΚΡΙΑΗ (2005) για τη χρονολόγηση του κειμένου, άποψη που ως ένα βαθμό υιοθετεί και η ΣΠΑΝΑΚΗ (2011, 71–72).

³ Ακολουθώ την ορθογραφία του συγγραφέα κατά την πρώτη έκδοση (1938) στην οποία η λέξη *Οδύσσεια*, αλλά και στα αυτόγραφα του, γραφόταν με ένα (σ).

Θησέα στην Κρήτη με τη συμμαχία των βάρβαρων Δωριέων παρουσιάζει εντυπωσιακές ομοιότητες με το αντίστοιχο στις ραψωδίες Ε έως Θ της *Οδύσσειας*. Το μυθιστόρημα τελειώνει με ένα προφητικό όνειρο που βλέπει ο μικρός Χάρης, ένας από τους συντρόφους του Θησέα, πάνω στο πλοίο της επιστροφής λίγο πριν φθάσει στα ακρογιάλια της Αττικής, μετά την καταστροφή της Κνωσού από τους βάρβαρους Δωριείς. Μια «ψηλή πεντάμορφη, αυστηρή κοπέλα, τον είχε πιάσει από το χέρι και τον γύριζε μέσα στους πλατείς μεγάλους δρόμους»⁴ μιας άλλης Αθήνας, μιας πολιτείας πλούσιας, και φανταχτερής. Η άγνωστη αυτή κοπέλα “θα ξεναγήσει” τον Χάρη στην κλασική Αθήνα του Περικλή, στην Ακρόπολη, στα περίτεχνα μαρμάρινα γλυπτά του Παρθενώνα και στη γιορτή των Παναθηναίων. Ο Χάρης εκστασιασμένος από τις εικόνες που αντικρίζει και ενώ πίνει κρασί από το Παναθηναϊκό Ποτήρι, ρωτά να μάθει για την ταυτότητα της όμορφης νέας. Εκείνη πρόθυμα του αποκαλύπτεται: «Είμαι η Κλειώ. Η Μούσα της Ιστορίας».⁵ Αυτή, όμως, η μεταμορφωμένη πόλη που ακόμη είναι ένα όνειρο, μια προφητεία αλλά και μια ελπίδα για τον ηγέτη της Θησέα, συνεκδοχικά συνδέεται με την Ελλάδα. Η τελευταία λέξη του επιλογικού κεφαλαίου του μυθιστορήματος είναι η λέξη “Ελλάδα” με την οποία ο συγγραφέας αντικαθιστά τη λέξη “Αθήνα” του χειρογράφου του. Τι έχει, όμως, μεσολαβήσει από τότε που ο Καζαντζάκης στο ταξίδι του στο Μοριά το 1937 αποκαλεί τους σύγχρονους Έλληνες «άφτερα δίποδα», «εμποράκους», «σερσέμηδες», «πονηρούς, ζηλιάρηδες, κλέφτες»⁶ και προφητεύει, τώρα, με ιδιαίτερα αισιόδοξο τόνο μια νέα Ελλάδα που ανατέλλει μετά την καταστροφή ενός άλλου πολιτισμού;

Τα χρόνια της Κατοχής θεωρούνται τομή *και*⁷ για τη συγγραφική πορεία του Νίκου Καζαντζάκη, όχι μόνο γιατί η συγγραφή μυθιστορημάτων σταδιακά τον κερδίζει τελικά—σε αντίθεση με ό,τι πίστευε ο ίδιος έως τότε—αλλά και γιατί αποκρυσταλλώνεται πλέον η πορεία συμφιλι-

⁴ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 433.

⁵ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 437.

⁶ Το παράθεμα στον ΜΠΗΝ 2007, 61· πρβλ. στο *Ταξιδεύοντας – Ο Μοριάς* και τις σελίδες 206–7, 221–22, 243–44, με σχόλια του συγγραφέα για την απογοήτευση που τον διακατέχει λόγω της πνευματικής και πολιτισμικής χρεοκοπίας των συγχρόνων Ελλήνων.

⁷ Αναφέρω «και» γιατί η περίοδος της Κατοχής, αν και όχι ενιαία ως προς τις λογοτεχνικές τάσεις, αποτελεί τομή για τη λογοτεχνική ιστορία· βλ. ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ 2006. Από την άποψη αυτή, ίσως θα πρέπει να επανεξετάσουμε την αφοριστική άποψη που έχει επικρατήσει αναφορικά με την ιδεολογική στάση, τουλάχιστον, του Ν. Καζαντζάκη έναντι του ελληνισμού γενικότερα στα χρόνια αυτά.

ωσής του με τον νέο ελληνισμό· αλλάζει, δηλαδή, η πολιτική του στάση. Ο Ζορμπάς θεωρήθηκε ως η αρχή αυτής της «ολικής επαναφοράς», καταλυτικό ρόλο για την οποία διαδραμάτισαν τα δύσκολα χρόνια της Κατοχής όπως υποστηρίζει ο P. Bien.⁸ Παράλληλα, όμως, με το *συναξάρι του Ζορμπά*, ο Καζαντζάκης ξαναγράφει το αδημοσίευτο και άγνωστο ως το 1981—οπότε και εκδόθηκε—μυθιστόρημα *Στα Παλάτια της Κνωσού*.

Η βασική μου υπόθεση είναι ότι το μυθιστόρημα *Στα Παλάτια της Κνωσού* ως αφήγημα που ξαναγράφεται στα χρόνια της Κατοχής αποτελεί την αρχή μιας σταδιακής μετατόπισης της πολιτικής στάσης του Καζαντζάκη έναντι του ελληνισμού, η οποία θα επικυρωθεί με την *Αναφορά στον Γκρέκο*. Η κυοφορία του μυθιστορήματος συμβαίνει λίγο μετά την επιστροφή του Νίκου Καζαντζάκη από το ταξίδι του στη Μεγάλη Βρετανία, τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις του οποίου δημοσιεύει το 1940, ένα κείμενο με το οποίο το μυθιστόρημα *Στα Παλάτια της Κνωσού* έχει εκλεκτικές συγγένειες, όπως αντίστοιχα και με την *Οδύσ(σ)εια* που δημοσιεύεται το 1938. Το τρίγωνο των διακειμενικών σχέσεων που δημιουργείται μεταξύ των ταξιδιωτικών εντυπώσεων, της *Οδύσ(σ)ειας* και του μυθιστορήματος *Στα Παλάτια της Κνωσού* έχει ως κέντρο βάρους την αμφιθυμία του Νίκου Καζαντζάκη σε σχέση με τον νέο ελληνισμό, την οποία μεταμφιέζει σε ένα αμφίσημο παιδικό βιβλίο όπου ο συγγραφέας λειτουργεί ως προφήτης για την επόμενη μέρα της Κατοχής.

Η *Οδύσ(σ)εια* και τα *Παλάτια της Κνωσού*

Ο πυρήνας της υπόθεσης στα *Παλάτια της Κνωσού*—και ειδικά το τρίτο ταξίδι του Θησέα στην Κρήτη—αντλείται από την *Οδύσ(σ)εια*. Το ταξίδι του Οδυσσέα στην Κρήτη και η καταστροφή του ανακτόρου από τους “ξανθούς βαρβάρους” του Βορρά οι οποίοι με το νέο όπλο, το σίδερο, και με αρχηγό τον Οδυσσέα θα κάψουν το ανάκτορο, είναι ανάλογο με εκείνο του Θησέα στα *Παλάτια της Κνωσού*. Τα βιβλία Ε έως Θ, τα οποία αποτελούν δύο από τις «κορυφές» της *Οδύσ(σ)ειας*, επικεντρώνονται στην περιγραφή του παρηκμασμένου μινωικού ανακτόρου και στην καταστροφή του από τον Οδυσσέα.⁹ Οι Μινωίτες που

⁸ Για την αλλαγή της πολιτικής στάσης του Ν. Καζαντζάκη στα χρόνια της Κατοχής βλ. ΜΠΗΝ 2007, 58 και ΒΙΕΝ 2007, 140–67. Για την αντανάκλαση της πολιτικής και ιδεολογικής μεταστροφής του Ν. Καζαντζάκη στο *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* βλ. ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ 2006, 98–100.

⁹ Για τις “κορυφές” της *Οδύσ(σ)ειας* του Νίκου Καζαντζάκη βλ. ΒΙΕΝ 2001, 262.

περιγράφονται σε αυτούς τους στίχους «αποτελούν άτιμη φάρα».¹⁰ ένας κόσμος διαφθοράς, σήψης και ηθικής παρακμής, καταδικασμένος στην καταστροφή που ο Οδυσσέας με τους βάρβαρους Δωριείς θα του δώσει τη χαριστική βολή.

Πολλοί ήρωες, όμως, αυτών των βιβλίων της *Οδύσσειας* θα μεταπηδήσουν στα *Παλάτια της Κνωσού* με τους ίδιους ή άλλους ρόλους. Η Κρινώ, για παράδειγμα, στην *Οδύσσεια* είναι κόρη του Ιδομενέα.¹¹ στη γιορτή των ταυροκαθαψίων ο πατέρας της, που την επιθυμεί για νύφη, θα ποτίσει τον Ταύρο ιερά μεθυστικά ποτά και η Κρινώ θα δολοφονηθεί με βάνανσο και δόλιο τρόπο.¹² Η συνέχεια εξελίσσεται σε μια τελετή ωμοφαγίας και κανιβαλισμού. Έτσι τα ταυροκαθάψια στην *Οδύσσεια* δεν ενσαρκώνουν την “κρητική ματιά” που ο Καζαντζάκης θα διατυπώσει λίγο αργότερα, το 1943.¹³ Αντιθέτως, η θέση αυτή του Ν. Καζαντζάκη θα επαληθευτεί στα *Παλάτια της Κνωσού*. Η μικρή Κρινώ, που θα παλέψει με τον μεθυσμένο ταύρο προκαλώντας την οργή του Μίνωα, είναι σκλάβα Αθηναία, κόρη του Αριστέιδη του σιδερά, του μεγάλου τεχνίτη του παλατιού, και έμπιστη υπηρέτρια της βασιλοπούλας Αριάδνης. Η μικρή ηρωίδα θα παίξει καταλυτικό ρόλο στην υπόθεση-αντιστέκεται στη βιαιότητα του Μίνωα και φυλακίζεται σε πηγάδι, αγαπά τις ταυρομαχίες γιατί «το ανθρώπινο μυαλό μπορεί να υποτάξει τις φοβερές δυνάμεις».¹⁴ Η σύντομη συζήτηση μεταξύ της Κρινώς και του Ίκαρου για τον συμβολισμό της ταυρομαχίας συμπυκνώνει και εκλαϊκεύει την “κρητική ματιά” που τη χρονιά αυτή διατυπώνει ο Καζαντζάκης απαντώντας στον επικριτικό Β. Λαούρδα.¹⁵

¹⁰ Ο χαρακτηρισμός του ΒΕΑΤΟΝ 2010, 251.

¹¹ Βλ. στο *E* στ. 748.

¹² Βλ. στο *Z* στ. 600–8 τον φρικιαστικό τρόπο με τον οποίο η Κρινώ σκοτώνεται στα ταυροκαθάψια.

¹³ Πρβλ και την επισήμανση του ΒΕΑΤΟΝ 2016, 375.

¹⁴ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 68.

¹⁵ Στην απαντητική του επιστολή στον Β. Λαούρδα, ο Καζαντζάκης θα γράψει (ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1943, 1033) για την “κρητική ματιά”: «Στον μινωικό πολιτισμό τέτοια είταν η κρητική ματια. Η μινωική Κρήτη, με τους τρομαχτικούς σεισμούς της που τους συμβόλιζε ο Τάβρος και με τα παιχνίδια που κάνουν οι Κρητικοί ίσια ίσια με τον Τάβρο αφτόν, πραγματοποιεί αφο που θεωρω το ανώτατο: τη Σύνθεση [...] Οι Κρητικοί αντίκρυζαν τον Τάβρο–Πιτάνα–Σεισμο χωρις φόβο, κατάματα, και δεν τον σκότοναν για να σμίξουν μαζί του (Ανατολη) ή για ν’ απαλαχτούν από την παρουσίατου (Ελλάδα), παρα έπαιζαν μαζίτου, άνετα». Δεν εξομαλύνω, αλλά τηρώ την ορθογραφία και τον τονισμό του συγγραφέα, για να δείξω μια φαινομενική αντίφαση: στο χφ *Στα Παλάτια της Κνωσού*, ο συγγραφέας ακολουθεί πιστά την ιστορική ορθογραφία και το πολυτονικό και όχι το ορθογραφικό του σύστημα που προέβαλε στην α’ έκδοση της

Παρά τις ομοιότητες, όμως, και τις εκλεκτικές συγγένειες μεταξύ των δύο κειμένων, τις αναλογίες ή και παραλληλίες των επεισοδίων, οι μικρές τους διαφορές είναι ουσιώδεις, και εντοπίζονται κυρίως στο επίπεδο της πλοκής. Στα *Παλάτια της Κνωσού* το ρήγμα της αντίθεσης—που ούτως ή άλλως υπάρχει στην *Οδύσσεια*—μεταξύ της μινωικής αριστοκρατίας και του λαού βαθιάειν· η μινωική αυτοκρατορία είναι τώρα περισσότερο κοινωνικά και πολιτικά διχασμένη. Ως απείκασμα του αστικού πολιτισμού οι μινωικές ελίτ δεν είναι πλέον το διεφθαρμένο κατεστημένο του ομηρικού *Ιδομενέα*, αλλά οι γερασμένοι αριστοκράτες του Μίνωα που πια δεν έχουν όρεξη για τίποτε. Ακόμη και μπροστά στην απειλή του Θησέα και των Δωριέων, οι οποίοι βρίσκονται προ των πυλών, αρνούνται να πάρουν τα όπλα και να αμυνθούν.¹⁶ Πλάι σε αυτή τη γερασμένη μινωική αριστοκρατία, όμως, ζει και ένας κόσμος διαφορετικός, οι λαϊκοί άνθρωποι, οι κρητικοί τεχνίτες που τώρα είναι υπερήφανοι για την πατρίδα και την τέχνη τους. Ο μαστρο-Θύρσης, ένας γεροντάκος μαχαιροποιός, υπερήφανος για την τέχνη του και το κρητικό μαχαίρι, θα απαντήσει στην παρέα των τριών παιδιών που τον επισκέπτεται στο εργαστήρι του: «Η Κρήτη, παιδιά μου, είναι θαρρώ, το φως του κόσμου».¹⁷ Η εικόνα πια της Κρήτης του Οδυσσέα έχει αρχίσει να ραγίζει. Οι ντόπιοι τεχνίτες αλλά και αυτοί οι ανώνυμοι Κρητικοί των λαϊκών συνοικιών της Κνωσού είναι οι υπερήφανοι νοικοκυραίοι που όσο και αν δεν αντιλαμβάνονται τα μηνύματα των καιρών, όπως ο μάστρο-Θύρσης που επιμένει να φτιάχνει μαχαίρια από κασσίτερο και όχι από σίδηρο, παραμένουν η κιβωτός ενός μεγάλου πολιτισμού. Τίποτε δεν συνδέει όλους αυτούς με την παρηκμασμένη αριστοκρατία του ανακτόρου.

Όσο και εάν οι σκηνές βιαιότητας και σεξουαλικών οργίων που χαρακτηρίζουν τις πέντε ραψωδίες της *Οδύσσειας* δεν μπορεί να είναι συμβατές με ένα παιδικό βιβλίο—και ο Καζαντζάκης ίσως αυτολογοκρίνεται στα *Παλάτια της Κνωσού*—η μετατόπιση της εικόνας για τον μινωικό πολιτισμό δεν μπορεί να κρυφτεί. Ενώ ο Οδυσσέας μετά την καταστροφή του παλατιού θα τραβήξει με τους συντρόφους του για τον

Οδύσειας το 1938. Είναι και αυτό, νομίζω, μια ένδειξη αυτολογοκρισίας όταν ο συγγραφέας απευθύνεται σε ένα συντηρητικό κοινό, όπως είναι οι συν-αναγνώστες ενός βιβλίου που θέλει να απευθύνεται και σε παιδιά—βλ. την υπό δημοσίευση εργασία μου «*Στα Παλάτια της Κνωσού*: από το χειρόγραφο στο κείμενο», στην υποσημ. 2.

¹⁶ Ιδιαίτερα αποκαλυπτική είναι η αναφορά του Μαλή, φρουράρχου του παλατιού, στον Μίνωα (397) αλλά και το κουβεντολόι των αρχόντων (401).

¹⁷ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 66.

Νότο, χωρίς την Ελένη, ο Θησέας των *Παλατιών* με τη Φαίδρα, και με τις ευλογίες του Μίνωα, θα τραβήξει κατά τον Βορρά για να ιδρύσει όχι την ουτοπική του πολιτεία όπως ο Οδυσσεύς, αλλά να θεμελιώσει μια πόλη-κράτος, την Αθήνα που συνεκδοχικά συνδέεται με την Ελλάδα.¹⁸ Τα δυο ταξίδια είναι εκ διαμέτρου αντίθετα, όχι μόνο γεωγραφικά, αλλά και σημειολογικά. Ο P. Bien επισημαίνει ότι το ταξίδι του Οδυσσέα και ο γεωγραφικός του συμβολισμός τον οδηγεί μακριά από τις αξίες της Ελλάδας, και του ευρωπαϊκού πολιτισμού, «στο βάρβαρο σφρίγος της Αφρικής».¹⁹ Το ταξίδι, όμως, του Θησέα μετά την καταστροφή του παλατιού είναι μια πορεία που τον συνδέει με την Ελλάδα, τη «γλυκιά πατρίδα» όπως θα εξομολογηθεί για το πρώτο του ταξίδι στην Κρήτη:

περισσότερο από τη ζωή μου αγαπώ κάτι άλλο ... [...] ήθελε να πει «Την πατρίδα μου», μα δε μίλησε· φοβήθηκε μην προδώσει το μυστικό του».²⁰

Είναι προφανές ότι το κέντρο βάρους για τον τρόπο που ο Καζαντζάκης κατανοεί τον μινωικό πολιτισμό έχει μετατοπιστεί. Στα *Παλάτια της Κνωσού* ο πολιτισμός που διαλύεται, δικαιώνεται ως μια ιστορική νομοτέλεια με τη δημιουργία ενός νέου λαμπρού ελληνικού πολιτισμού, σε σύγκριση και πλήρη αντίθεση με την *Οδύσσεια*, όμως, όπου συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο:²¹ ο ηρωικός πεσιμισμός του Οδυσσέα έχει τώρα μεταμορφωθεί σε πατριωτικό πρόγραμμα που θα προωθήσει ο Θησέας. Ο Καζαντζάκης επιλέγει πλέον να εγγράψει τον μινωικό πολιτισμό ως μήτρα της κλασικής αρχαιότητας, συνδέοντας τη μοίρα της μινωικής αυτοκρατορίας και του πολιτισμού της με τον μύθο του οικιστή Θησέα και την αναγέννηση της Αθήνας, η οποία, όμως, ως αναδυόμενη πολιτειακή και πολιτισμική οντότητα συνεκδοχικά θα συνδεθεί με την Ελλάδα.

¹⁸ Για το ταξίδι ως εκστρατεία και το σκεπτικό του Θησέα βλ. και ΝΙΚΟΛΟΥΔΑΚΗ-ΣΟΥΡΗ 2010, 104.

¹⁹ Για τη σημειολογία του ταξιδιού του Οδυσσέα στην Αφρική βλ. BIEN 2001, 262.

²⁰ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 28.

²¹ Πρβλ. και την αιχμηρή διατύπωση του ΛΑΟΥΡΔΑ (1943, 16) για τη μη δικαίωση της καταστροφής του μινωικού πολιτισμού από τον Οδυσσέα: «Η διαφορά όμως είναι ότι στην *Οδύσσεια* δεν ολοκληρώνεται και δεν δικαιώνεται ο πολιτισμός που διαλύεται (*Der Untergang des Abendlandes* του Spengler, απ' όπου ο Καζαντζάκης έχει επηρεασθεί πολύ), αλλά απλώς εκφράζεται το ήθος ενός από τους πιο αντιπροσωπευτικούς ανθρώπους της παρακμής». Λίγο παραπάνω, ο Λαούρδας είχε ειρωνευτεί, έμμεσα, την μάλλον κρυφή επιθυμία του Ν. Καζαντζάκη να αυτοπροβάλλεται ως νέος Δάντης και Όμηρος, για να καταλήξει ότι «ο ευρωπαϊκός πολιτισμός δεν βρήκε ακόμη τον επικό ποιητή του». Στο άρθρο αυτό, λίγο μετά, ο Καζαντζάκης θα απαντήσει με την «κρητική ματιά».

Ο Οδυσσέας στο *magnum opus* του Καζαντζάκη καταστρέφει το ανάκτορο της Κνωσού αλλά αποτυγχάνει να δημιουργήσει την ιδανική του πολιτεία στην Αίγυπτο· ο Θησέας, όμως, θα ενώσει τους διάσπαρτους δήμους της Αθήνας, και θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις ενός νέου πολιτισμού, εκείνου της κλασικής Ελλάδας. Μετά την καταστροφή των ανακτόρων ο Θησέας όχι μόνο θα πάρει μαζί του, με τις ευχές του μελλοθάνατου πατέρα της, τη Φαίδρα, τη δευτερότοκη κόρη του Μίνωα, αλλά και μπαούλα με έργα τέχνης της άλλοτε κραταιής αυτοκρατορίας, για να αφιερώσει τους πολύτιμους θησαυρούς στην Αθηνά, θεά της φρόνησης και της σοφίας· τις δυο, δηλαδή, αρετές που εκπροσωπεί η θεότητα αυτού του νέου ελληνικού πια κόσμου, και τις οποίες ενσαρκώνει ο ηγέτης και οικιστής Θησέας και οι σύντροφοί του. Ο Οδυσσέας, αντιθέτως, στο όνομα της αποποίησης κάθε προγονικής κληρονομιάς θα ξεφορτωθεί τους δώδεκα θεούς οι οποίοι για την παρηκμασμένη αριστοκρατία της Κρήτης του Ιδομενέα «κατάντησαν στολίδια του σπιτιού τους».²² Ο Θησέας, όμως, θα έχει σύμμαχο σταθερό τη θεά Αθηνά, στην οποία θα προστρέχει συνεχώς πριν πάρει τις μεγάλες του αποφάσεις: να συμμαχήσει με τους βάρβαρους Δωριείς του Βορρά; να αμυνθεί ή να επιτεθεί;

Ο R. Beaton υποστηρίζει ότι η μεγάλη στροφή του Καζαντζάκη και η αναθεώρησή του για τον μινωικό πολιτισμό επικυρώνεται στην *Αναφορά στον Γκρέκο* όπου «ο Καζαντζάκης σιωπηλά επέτρεψε στον εαυτό του να κάνει κάτι στο οποίο ο Έβανς πάντα είχε σταθεί ενάντιος: πολιτογράφησε τους «εξωτικούς», «ξένους» Μινωίτες ως Έλληνες».²³ Η ψυχολογική αυτή μεταστροφή του Ν. Καζαντζάκη συνδέεται, σύμφωνα με τον Beaton, με την αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής Β το 1952 και την ανακάλυψη ότι η χαραγμένη γλώσσα στις πήλινες πινακίδες στο παλάτι της Κνωσού είναι ελληνική. Τα προανακρούσματα, όμως, για τη μεγάλη στροφή του Καζαντζάκη, την ολική του επαναφορά σε μια “νέα ελληνικότητα” έχουν συντελεστεί πολύ νωρίτερα, στις αρχές της δεκαετίας του 1940, και ιδίως στα χρόνια της Κατοχής. Τα *Παλάτια της Κνωσού* ήταν, ίσως, μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για τον Νίκο Καζαντζάκη να δηλώσει μεταμφιεσμένα σε ένα μυθολογικό μυθιστόρημα αυτή τη φιλοσοφική και πολιτική μεταστροφή, και να αναθεωρήσει τη σχέση του με την Κρήτη και τον μινωικό πολιτισμό, όπως άλλωστε φαίνεται

²² Η παρατήρηση στον BIEN 2001, 263 · πρβλ. στο E, στ. 311.

²³ Για την αλλαγή της πολιτισμικής στάσης του Νίκου Καζαντζάκη έναντι των Μινωιτών, βλ. BEATON 2015, 379.

να επιδιώκει και στο άλλο του μυθιστόρημα για ενήλικες που γράφει παράλληλα εκείνη την περίοδο, τον *Ζορμπά*.²⁴

Ο Θησεάς στο λιμάνι της Κνωσού, λίγο πριν αναχωρήσει με τη Φαίδρα και τους συντρόφους του για την Αθήνα, αφού πει μια κούπα κρασί εύχεται «καλή πατρίδα»,²⁵ μια ευχή που και ο Καζαντζάκης θα γράψει στον Παντελή Πρεβελάκη, την ίδια χρονιά, το 1942, οπότε και ξαναγράφει *Τα Παλάτια της Κνωσού*: «Καλή Πατρίδα,» μου αρέσει αυτή η κραυγή. Σωστά το λέτε, είναι ώρα να γυρίσουμε από την εξορία». ²⁶ Επιστροφή λοιπόν από την «εξορία» στα χρόνια της Κατοχής για τον Νίκο Καζαντζάκη· μια επιστροφή, όμως, που ήταν, ίσως, μια ενστικτώδης παρόρμηση χωρίς συνέχεια.²⁷

Η μινωική Κρήτη και η Βρετανική Αυτοκρατορία

Τη διακειμενική σχέση ανάμεσα στο *Ταξιδεύοντας: Αγγλία και Στα Παλάτια της Κνωσού* έχει επισημάνει ο Gunnar de Boel, ο οποίος υποστήριξε ότι κάποια χωρία των ταξιδιωτικών εντυπώσεων του Νίκου Καζαντζάκη για την Αγγλία αντικαθρεπτίζονται στα *Παλάτια της Κνωσού*.²⁸ Θα επέκτεινα αυτή την εξαιρετικά σημαντική παρατήρηση, υποστηρίζοντας ότι η αυτοκρατορία του Μίνωα στα *Παλάτια της Κνωσού* είναι το απείκασμα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας ως συμβόλου της

²⁴ Για την ιδεολογική μεταστροφή του Νίκου Καζαντζάκη με αφετηρία τον *Βίο και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, αλλά και την αλλαγή στάσης σε σχέση με την Κρήτη, βλ. ΠΑΣΧΑΛΗΣ 2015, 91–93.

²⁵ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 341.

²⁶ Ο Καζαντζάκης γράφει αυτή την ευχή με αφορμή την παρορμητική του ως φαίνεται απόφαση να συμμετάσχει περισσότερο ενεργά στα κοινά, προφανώς στην αντίσταση, απόφαση όμως που τελικά ουδέποτε υλοποίησε. Στις 8.1.1942 γράφει στον Πρεβελάκη (ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ 1984, 502–3): «Εγώ πήρα οριστικά την απόφαση ν' αφήσω για μερικά χρόνια τα γραψίματα και να βοηθήσω όσο μπορώ, στην κρίσιμη τούτη στιγμή, τη ράτσα μας. Η απόφαση αυτή ωρίμασε σιγά και μόνη της, χωρίς η λογική μου να επέμβει. Σαν καρπός δέντρου. Θα δοθώ ολάκερος στην άμεση ενέργεια, ευτύς ως μου δοθεί η καλή ευκαιρία. Τώρα ταχτοποιώ εδώ τα γραφτά μου, σα να πρόκειται να φύγω για μεγάλο ταξίδι ή να πεθάνω. Ό,τι έχω αρχίσει, δε θέλω να το αφήσω στη μέση· θα μείνει μονάχα ο Ακρίτας – 13ος άθλος. Θα προφτάσω; Μακάρι να βρεθεί τρόπος να δουλέψουμε μαζί. Μαντεύω πως θα οργανώθηκαν όλες οι μετριότητες εναντίον Σας· σωστά το λέτε: *ήρθε ο καιρός να γυρίσουμε από την εξορία μας. «Καλή Πατρίδα!» μου αρέσει αυτή η κραυγή. [...]*». Η υπογράμμιση δική μου.

²⁷ Λίγα χρόνια μετά, το 1946, ο Ν. Καζαντζάκης θα αναχωρήσει για τη Γαλλία, απογοητευμένος ακόμη μια φορά, και δεν θα επιστρέψει στην Ελλάδα ποτέ πια.

²⁸ Βλ. DE BOEL 2014, 273–74.

παρακμής του αστικού πολιτισμού και του καπιταλισμού ευρύτερα στα χρόνια του Μεσοπολέμου.²⁹ Η μινωική Κρήτη στα *Παλάτια της Κνωσού* παρουσιάζει αρκετές αναλογίες με τη Μεγάλη Βρετανία που στο μεταξύ είχε επισκεφθεί ο Νίκος Καζαντζάκης, το 1939, εν μέσω της έναρξης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.³⁰

Στις ταξιδιωτικές εντυπώσεις για την Αγγλία ο Καζαντζάκης αφιερώνει—πιστός στις ποιητολογικές του αρχές—τα τρία πρώτα κεφάλαια στην παρουσίαση της εξελικτικής πορείας της Μεγάλης Βρετανίας σε αυτοκρατορία και στο πώς αυτή, παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, παρουσιάζει τα πρώτα σημάδια της παρακμής της.³¹ Οι αναλογίες—που κάποτε εξελίσσονται σε απόλυτες αντιστοιχίες—μεταξύ της μινωικής Κρήτης και της Βρετανικής Αυτοκρατορίας στα *Παλάτια της Κνωσού* είναι εντυπωσιακές. Αρκεί ένα μόνο παράδειγμα. Αν «η ιστορία της Αγγλίας, το εμπόριο, η πολιτική της, η τέχνη, η δόξα, στάζουν θάλασσα»,³² γράφει ο Καζαντζάκης στις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις, τότε σίγουρα το ίδιο σχόλιο θα προσυπέγραφε και ο αναγνώστης του για τη μινωική Κρήτη στα *Παλάτια της Κνωσού*. Δύο αυτοκρατορίες με παράλληλους βίους, ή μήπως πρόκειται για μία αφού και οι δύο κυριαρχούν σε διαφορετικές εποχές στο παγκόσμιο γίγνεσθαι,³³ Και οι δύο αυτοκρατορίες μοιράζονται ως σήμα κατατεθέν, εκτός από τη νησιωτικότητα, και την ίδια αμυντική πολιτική: δεν έχουν τείχη.

²⁹ Το σύνθημα της «αστικής παρακμής» προσγράφεται βέβαια στη μεσοπολεμική Αριστερά—βλ. ΝΤΟΥΝΙΑ 1996, 34–53. Στην περίπτωση, ωστόσο, του Ν. Καζαντζάκη η επιβίωση του ιδεολογήματος αποτελεί, ίσως, ένα ακόμη απολίθωμα από τη σύντομη θητεία του στον κομμουνισμό, που τώρα, όμως, εξυπηρετεί την προσωπική του κοσμοθεωρία μόνο.

³⁰ Ο Νίκος Καζαντζάκης επισκέπτεται την Αγγλία από τον Ιούνιο του 1939 έως και τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, προσκεκλημένος του Βρετανικού Συμβουλίου. Για τις πολιτικές και διπλωματικές συνθήκες υπό τις οποίες αυτό το ταξίδι πραγματοποιήθηκε βλ. ΔΗΜΑΔΗΣ 2011, 285–90.

³¹ Τα κεφάλαια που αφιερώνει ο συγγραφέας στην ιστορία της Μ. Βρετανίας τιτλοφορούνται: I. *Αγγλία*, II. *Τα έξι κύματα οι κατακτητές*, III. *Εγγλέζικα Ακρογιάλια*. Ο Καζαντζάκης ακολουθεί με συνέπεια στα ταξιδιωτικά κείμενα για τις ευρωπαϊκές χώρες τις ίδιες αφηγηματικές αρχές· ξεκινά πάντα με την ιστορία των κατακτήσεων και των μεταναστεύσεων αρχαίων λαών, για να καταλήξει στη σύγχρονη του εποχή, άποψη που προφανώς σχετίζεται με τις ανθρωπολογικές απόψεις του σε σχέση με την ιστορία των πολιτισμών. Για την ποιητική, γενικότερα, των ταξιδιωτικών κειμένων του Νίκου Καζαντζάκη βλ. ΑΡΑΜΠΑΤΖΙΔΟΥ 2011.

³² Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 2014, 46.

³³ Βλ. για παράδειγμα ποιες αποικίες αποτελούν τη μινωική αυτοκρατορία (ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 312) και ποιες τη Βρετανική (ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 2014, 49–50).

Η Αγγλία έλαμψε απομονωμένη στον ωκεανό, τέλειο πια νησί, που το κύκλωναν και το φρουρούσαν ανίκητα εμπορικά και πολεμικά καράβια. Μπορούσε, ήσυχη τώρα, ασφαλισμένη, να γνοιάζεται αποκλειστικά για τις υπερπόντιες αποικίες της αδιαφορώντας για τους επαρχιακούς καβγάδες της ηπειρωτικής Ευρώπης. Αρχοντονήσι.³⁴

Mutatis mutandis και η αυτοκρατορία του Μίνωα, ως θαλασσοκράτειρα, δεν είναι οχυρωμένη «με τείχη υψηλά και πολεμίστρες»,³⁵ αλλά, όπως ο Μίνωας εξηγεί σε έναν Σύριο ηγεμόνα που έκπληκτος αναρωτιέται για την άμυνα της Κνωσού, του απαντά—αφού του δείξει το λιμάνι της Αμνισού—ότι τα πλοία της αυτοκρατορίας του είναι:

πλευούμενα φρούρια που μετακινούνται και πάνε όπου θέλουν κι αλίμονο στον εχθρό που θα θελήσει να ζυγώσει στα κρητικά ακρογιάλια.³⁶

Και οι δυο αυτοκρατορίες ακολουθούν παρόμοιες τακτικές οικονομικής κατασκοπείας· αιχμαλωτίζουν ξένους υπηκόους για να αποσπάσουν οικονομικά μυστικά και να εδραιώσουν έτσι την οικονομική και πολιτική τους κυριαρχία. Το εμπόριο μαλλιού της Μ. Βρετανίας είναι ό,τι το εμπόριο σιδήρου για την αυτοκρατορία του Μίνωα. Η αιχμαλωσία του Αθηναίου Αριστείδη, ο οποίος στα υπόγεια του μινωικού παλατιού «δουλεύει τον σίδηρο» που οι έμποροι του Μίνωα φέρνουν από τον «βάρβαρο Βορρά», για να φτιάχνει όπλα,³⁷ αποτελεί το λογοτεχνικό αντίστοιχο της ιστορίας των Φλαμανδών υφαντών του 14ου αιώνα, οι οποίοι ως τότε «τα κρυφά της [υφαντικής] τέχνης τα κρατούσαν με μεγάλη μυστικότητα»³⁸ και η Αγγλία αναγκαζόταν να εισάγει τα πολύτιμα υφάσματα. Όταν, όμως, οι Φλαμανδοί, ως πρόσφυγες, ζητούν άσυλο στην Αγγλία, ο Εδουάρδος ο Γ' θα εκδώσει διαταγή:

Δεν επιτρέπεται πια να εξαγονται μαλλιά από την Αγγλία, δεν επιτρέπεται πια να εισάγονται υφάσματα.³⁹

Και ο αφηγητής θα σχολιάσει:

Έχει τώρα το βασίλειό του τους περίφημους τεχνίτες,

³⁴ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 2014, 195–96.

³⁵ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 80.

³⁶ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 81.

³⁷ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 46.

³⁸ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 2014, 92.

³⁹ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 2014, 92.

έφεραν όλα τα μυστικά τους, κι από τώρα και πέρα με το εγγλέζικο μαλλί θα φαίνουν πανικά και θα μάθουν και στους Εγγλέζους την ξακουστή τέχνη.⁴⁰

Αν η οικονομική δύναμη της Αγγλίας στηρίζεται στα μυστικά της υφαντικής τέχνης και στο εμπόριο των υφασμάτων της, η στρατιωτική κυριαρχία του Μίνωα θα στηριχθεί στην τέχνη της κατεργασίας του σιδήρου. Η απόδραση του Αριστείδη του σιδερά από την Κνωσό και η φυγή του στην Αθήνα με τον Θησέα αποτελεί κλοπή «των μυστικών του Παλατιού».⁴¹ Γι' αυτό και ο Μίνωας, ως «παμπόνηρη αλεπού»,⁴² θα ξεκινήσει ένα σκληρό διπλωματικό πόκερ για να εντοπίσει τους δυο φυγάδες. Και η Αγγλία, όμως, θα παρομοιαστεί με την «πονηρή αλεπού»⁴³ από τον αφηγητή Καζαντζάκη για τους διπλωματικούς της χειρισμούς εν όψει του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Η παρακμή της Βρετανικής Αυτοκρατορίας για τον Καζαντζάκη οφείλεται, μεταξύ άλλων, και στο γεγονός ότι η Αγγλία χάνει τη νησιωτικότητά της στον 20ό αιώνα από ένα καινούριο όπλο, το αεροπλάνο, που πετάει πάνω από τη θάλασσα και «σμίγει με δαιμονική γρηγοράδα όλες τις χώρες της γης».⁴⁴ Λίγο μετά τη διαπίστωση αυτή, ο αφηγητής καταλήγει σε μια ιστορική γενίκευση, σε μια νομοτέλεια για την ιστορική του συνείδηση που ισχύει και στην περίπτωση της μινωικής Κρήτης:

Μια μεταβολή ενός όπλου έγινε αιτία συχνά να καταστραφούν οι απροετοίμαστοι λαοί και ν' αφανιστούν μεγάλες αυτοκρατορίες. Ο προύντζος νικήθηκε από το σίδηρο, το πεζικό νικήθηκε από το ιππικό, το κοντάρι από το δοξάρι, το δοξάρι από το ντουφέκι και το κανόνι ... Τώρα η Νίκη, που ποτέ ο άνθρωπος δεν μπόρεσε να της κόψει τα φτερά, πετάει ίσως, προς το αεροπλάνο...⁴⁵

Όπως ακριβώς η Βρετανική Αυτοκρατορία απειλείται από το αεροπλάνο, έτσι και η Μινωική απειλείται από τον σίδηρο που θα αντικαταστήσει τον μπρούντζο.⁴⁶ Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα ότι σε πολλά σημεία στο *Ταξιδεύοντας: Αγγλία* ο Νίκος Καζαντζάκης, όταν σχολιάζει

⁴⁰ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 2014, 92–93.

⁴¹ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 117.

⁴² Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 135.

⁴³ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 2014, 206.

⁴⁴ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 2014, 196.

⁴⁵ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 2014, 196.

⁴⁶ Στο χφ. ο Καζαντζάκης επιμελώς διορθώνει με μολύβι φράσεις για το είδος του μετάλλου που χρησιμοποιούν οι Μινωίτες.

πτυχές του πολιτισμού της Μεγάλης Βρετανίας, ανατρέχει συχνά σε αφηγήσεις περιστατικών από την Κρήτη, εντοπίζοντας πάντα κάποιες χαρακτηριστικές αναλογίες.⁴⁷

Το μινωικό παρελθόν μέσα από τον καθρέπτη της “μεταβατικής εποχής”

Το ερώτημα, ωστόσο, που ανακύπτει είναι γιατί ο Καζαντζάκης αναγάγει τη μινωική Κρήτη σε αρχέτυπο της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και το παλάτι της Κνωσού σε λονδρέζικο Σίτυ; Ποιοι λόγοι τον ωθούν να νομιμοποιήσει μια τέτοια αλληγορική σχέση; Πόσο αυθαίρετη ή ιστορικά νόμιμη είναι αυτή η περιέργη συσχέτιση; Στο σημείο αυτό χρειάζονται ορισμένες διευκρινίσεις αναφορικά με τη μινωική αρχαιολογία. Σπεύδω να επισημάνω, ωστόσο, ότι ο Καζαντζάκης δεν αυθαίρεται και πολύ περισσότερο η επιλογή του αυτή δεν σχετίζεται τόσο, ή μόνο, με τη μυθοπλαστική του φαντασία, όσο με τη διαμεσολαβημένη πρόσληψη της μινωικής αρχαιολογίας από την ευρωπαϊκή αποικιοκρατική αρχαιολογία των αρχών του 20ού αιώνα.⁴⁸ Ο Α. Evans, ο κύριος διερμηνευτής του μινωικού πολιτισμού, αλλά και γενικά οι Άγγλοι αρχαιολόγοι που ανέλαβαν να ανασκάψουν το κεντρικό και ανατολικό τμήμα της Κρήτης, με τις μελέτες τους, τις αναστηλώσεις τους και κυρίως με τις ανταποκρίσεις τους στον διεθνή τύπο παρήγαγαν ένα αφήγημα για τον μινωικό πολιτισμό που παρά τις «διασυνδέσεις του με την Εγγύς Ανατολή» τον προέβαλαν ως την «πρώτη ευρωπαϊκή κοινωνία που έθεσε τα θεμέλια για τον ελληνικό και ευρωπαϊκό πολιτισμό».⁴⁹ Κυρίως, όμως, τόσο ο Α. Evans, ο οποίος καθόρισε για τις επόμενες δεκαετίες τον επιστημονικό διάλογο για τον μινωικό πολιτισμό, όσο και ο R. C. Bonsaquet—ο τελευταίος περισσότερο ίσως—χρησιμοποίησαν τη βρετανική ιστορία, τους αρχαίους Βρετανούς και τους σύγχρονους Ουαλούς ως αναλογική μεταφορά για να δώσουν υπόσταση στους Μι-

⁴⁷ Βλ. για παράδειγμα ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 2014, 21, 45, 95.

⁴⁸ Για τη σχέση της πολιτικής με τη μινωική αρχαιολογία στις αρχές του 20ού αιώνα βλ. ΜCENROE 2002, 59–72. Για μια κριτική ανασκόπηση των αρχαιολογικών ερευνών του Α. Evans στην Κνωσό, του ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών χωρών σε σχέση με την προϊστορική αρχαιολογία, αλλά και το Κρητικό Ζήτημα, βλ. ΜΑΚΓΚΙΑΙΒΡΑΗ 2002, ΚΑΡΑΜΠΟΤ 2010, ενώ για τον ξεχασμένο από την αρχαιολογική έρευνα Μ. Καλοκαιρινό που πρώτος ανέσκαψε τον άσημο έως τότε λόφο της Κεφάλας του Τσελεμπί, τη μετέπειτα “Κνωσσό” του Έβανς, βλ. ΚΟΡΑΚΑ 2015.

⁴⁹ Βλ. ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ 2010β, 203. Για το νεωτερικό αισθητηριακό πλαίσιο πρόσληψης της Εποχής του Χαλκού στη μινωική Κρήτη βλ. επίσης ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ 2015, 189–220. Για μια περισσότερο νηφάλια κριτική αποτίμηση της οπτικής του Α. Evans σε σχέση με τον μινωικό πολιτισμό βλ. και ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 2015.

νώιτες.⁵⁰ Ο R. C. Bonsaquet, Καθηγητής Αρχαιολογίας και Διευθυντής της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής, σε μια αφοριστική του δήλωση που είδε το φως της δημοσιότητας το 1940, καταλήγει: «η χερσόνησος της Σητείας είναι μια κρητική Ουαλία».⁵¹

Η ευρωπαϊκή φαντασία, συνεπώς, ήδη από την πρώτη εικοσαετία του 20ού αιώνα κατασκευάζει ένα είδωλο του εαυτού της προβάλλοντας τον χαμένο λαό των Μινωιτών και τις μυθολογικές του αφηγήσεις γύρω από αυτόν ως το «κατοπτρικό είδωλο της Βρετανικής Αυτοκρατορίας».⁵² Η προϊστορική αρχαιολογία στα πρώτα της επιστημονικά βήματα θα προσφύγει σε μια σύγκριση με το παρόν για να διαμορφώσει την εικόνα του προϊστορικού χρόνου, που μόλις στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα ενσωματώνεται στις αρχαιολογικές και ιστορικές αναζητήσεις. Ο Evans σταδιακά από το 1921 έως και το 1936, οπότε και ολοκληρώνει το πεντάτομο έργο του *The Palace of Minos*, θα διαμορφώσει σε λανθάνουσα μορφή μια “βικτωριανή μινωική Κρήτη,” ενώ με τις αναστηλώσεις του μινωικού ανακτόρου θα δώσει την αίσθηση ενός *riano mobile*, μια αρχιτεκτονική άποψη δηλαδή σε αντιστοιχία με τα ανάκτορα της αναγεννησιακής Ιταλίας.⁵³ Παράλληλα, οι αποκαταστάσεις των μινωικών τέχνηργων από τους συνεργάτες του Evans έδωσαν την αίσθηση ότι επηρέασαν και επηρεάστηκαν από τις σύγχρονες για την εποχή τάσεις της *art nouveau*.⁵⁴

Με άλλα λόγια, η Ευρώπη “κατασκευάζει” την αφήγησή της για την προϊστορία του ευρωπαϊκού πολιτισμού και οι διανοούμενοι του Μεσοπολέμου όπως ο Toynbee, ο Childe και ο Spengler,⁵⁵ που πάντα μελετά ο Καζαντζάκης, στρέφονται αντιστοίχως «στον αρχαίο κόσμο αντλώντας προσανατολισμό για τη σύγχρονη εποχή, προκειμένου να αναζητήσουν νόημα στα σκαμπανεβάσματα της Εποχής του Χαλκού».⁵⁶ Σε αυτά ακριβώς τα σκαμπανεβάσματα της σύγχρονης του εποχής—που δεν είναι άλλα από την Οκτωβριανή Επανάσταση, τους δύο παγκοσμίους πολέ-

⁵⁰ Βλ. WHITLEY 2010. Για τους όρους με τους οποίους ο Evans προσδιόρισε την ατζέντα για τον μινωικό πολιτισμό βλ. HAMILAKIS 2002, 3–5.

⁵¹ Το παράθεμα από τον WHITLEY 2010, 76.

⁵² Βλ. ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ 2010β, 197.

⁵³ Για την οπτική του A. Evans σε σχέση με τον μινωικό πολιτισμό βλ. ΖΩΗΣ 1996.

⁵⁴ Για τα μινωικά τέχνηργα και τις συμπληρώσεις ή αποκαταστάσεις τους βλ. ενδεικτικά HITCHOCK και ΚΟΥΔΟΥΝΑΡΗΣ 2002 και ΒΛΑΚΟΛΜΕΡ 2010.

⁵⁵ Ο O. Spengler, για παράδειγμα, που ο Καζαντζάκης πάντα συμβουλευέται, αναφέρεται στον μινωικό πολιτισμό (SPENGLER 2003, 109–10, 116).

⁵⁶ Βλ. SHERRAT 2010, 163.

μους αλλά και την άνοδο του φασισμού και του ναζισμού—αναζητά και ο Καζαντζάκης το νόημα μιας εμμονής που ίσως δεν τον εγκατέλειψε ποτέ, της «μεταβατικής εποχής», μεταμφιέζοντας τις ιστορικές του νομοτέλειες σε μυθολογική αφήγηση. Ο Καζαντζάκης επιλέγει να γράψει ένα αρχαιόθεμο μυθιστόρημα για τον πολιτισμό των Μινωιτών που την περίοδο του Μεσοπολέμου είχε εξελιχθεί, λόγω του Evans, σε διεθνές ακαδημαϊκό και πολιτικό ζήτημα καθώς οι απόψεις του για τον μινωικό πολιτισμό γνώρισαν μεγάλη διάδοση μέσω ενός ευρέος φάσματος εφημερίδων και περιοδικών.⁵⁷

Το ενδιαφέρον του Καζαντζάκη για τον Αιγαιακό Πολιτισμό αλλά και γενικότερα για την ιστορία των πολιτισμών είναι έντονο, εάν κρίνει κανείς από τη βιβλιοθήκη του συγγραφέα.⁵⁸ Μια από τις μελέτες που έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον, όχι τόσο για την αρχαιογνωσία της όσο για τον τρόπο που η ελληνική διάνοηση και ο Καζαντζάκης ειδικότερα προσλαμβάνουν την αρχαιολογία του Αιγαίου στα χρόνια του Μεσοπολέμου, είναι εκείνη της Έλλης Λαμπρίδη με τίτλο *Οι Αιγαίοι: Κρητομυκηναϊκός Πολιτισμός* που δημοσιεύεται το 1929.⁵⁹ Ο Καζαντζάκης συνδέεται στενά με την Έλλη Λαμπρίδη, την εκλαϊκευτική μελέτη της οποίας έχει διαβάσει και, ως φαίνεται, κρατά σημειώσεις, αν κρίνει κα-

⁵⁷ Το αρχείο του Α. Evans περιλαμβάνει έντεκα (11) τόμους με αποκόμματα εφημερίδων και περιοδικών με ανταποκρίσεις, σχόλια και μελέτες του. Για μια παρουσίαση του corpus αλλά και της δεξίωσης από τον διεθνή τύπο της εποχής των ιδεών του Άγγλου αρχαιολόγου βλ. SHERRAT 2009· αξίζει ωστόσο να επισημανθεί ότι ο Evans θα συντάξει, για αυτό το νέο κεφάλαιο που εισήγαγε στην ιστορία, και το λήμμα της εγκυκλοπαίδειας *Britannica* για την ενδέκατη έκδοση—βλ. ΜΑΚΓΚΛΙΒΡΑΙΗ 2002, 452.

⁵⁸ Αν και δεν έχουμε παρά μια αποσπασματική εικόνα για τη βιβλιοθήκη του Ν. Καζαντζάκη για πολλούς λόγους, είτε αυτοί οφείλονται στην ιδιοτροπία της τύχης είτε σχετίζονται με τη διαχείριση των καταλοίπων του συγγραφέα, εντούτοις μπορούμε με την όποια επιφύλαξη να εικάσουμε τα ενδιαφέροντα του συγγραφέα. Από τον κατάλογο της βιβλιοθήκης—που δεν είναι ιδιαίτερα χρηστικός για τον ερευνητή—αποδελτίωσα αναγκαστικά (για που ο κατάλογος δεν έχει αρίθμηση λημμάτων) τουλάχιστον δέκα τίτλους. Για λόγους έκτασης κειμένου, ωστόσο, δεν τους αναφέρω. Για τη βιβλιοθήκη ως τεκμήριο της βιογραφίας και των ενδιαφερόντων ενός συγγραφέα βλ. ΠΟΛΙΤΗΣ 1987, 133–35.

⁵⁹ Η εκλαϊκευτική μελέτη της Ε. Λαμπρίδη γράφεται κατά παραγγελία των εκδόσεων “Κοραή” του Καλανταρίδη και εντάσσεται στη σειρά «Ιστορία των αρχαίων λαών». Στον ίδιο εκδοτικό οίκο είχε δημοσιεύσει ο Παντελής Πρεβελάκης, ένα χρόνο πριν, το πρωτόλειο κείμενό του, *Στρατιώτες*, και μια μετάφραση, *Η αρχαία Ινδική*· βλ. στον ΓΑΡΙΤΣΗ 2015, 84–85, 89 τις επιστολές στον Π. Πρεβελάκη τον οποίο συμβουλευεται για τη συγγραφή του βιβλίου της.

νείς από τις παρασελίδες τουλάχιστον υπογραμμίσεις.⁶⁰ Η Ε. Λαμπρίδη έχει αντιληφθεί τις έριδες των αρχαιολόγων για την Εποχή του Χαλκού, αλλά δεν τις υπερβαίνει· το βιβλίο της απηχεί αφενός τις θέσεις της αγγλοσαξωνικής αρχαιολογικής παράδοσης και αφετέρου τις θεωρίες του Ο. Spengler για την εξέλιξη των πολιτισμών.⁶¹ «Νιότη» και «γηραιά» είναι οι βιολογικοί όροι που θα χρησιμοποιήσει η συγγραφέας για να παρουσιάσει τον βιοϊστορικό κύκλο του αιγαιακού πολιτισμού. Ο πρόλογος του βιβλίου της είναι εύγλωττος σε σχέση με τη διάχυτη αντίληψη περί οικειότητας και αναλογίας που έχει διαμορφωθεί για τους προϊστορικούς πολιτισμούς οι οποίοι, αναφέρει η Ε. Λαμπρίδη, «μας επιτρέπουν να τραβήξουμε», «ανάμεσα σ' αυτόν [τον Αιγαίο Πολιτισμό] και στον δικό μας», «τις συνδετικές ευθείες μέσα από το διάστημα τεσσάρων χιλιάδων χρόνων και φέρνουν πολύ κοντά μας τους πανάρχαιους αυτούς προγόνους».⁶² Η συγγραφέας, ωστόσο, δεν θα ενδώσει στην ιδιοποίηση του μινωικού παρελθόντος ως ελληνικού· αντιθέτως, θα χαρακτηρίσει τον αιγαιακό πολιτισμό, που τον ταυτίζει με τον μινωικό, ως «ξένο στις κύριες γραμμές του προς τα γνωρίσματα του Ελληνικού»,⁶³ και θα προσπαθήσει να αναδείξει τις σχέσεις αναλογίας του με

⁶⁰ Το βιβλίο φέρει την εξής αφιέρωση στη σελίδα τίτλου: «Αθήνα 9.12.1930. Στο Νίκο Καζαντζάκη που κοντά του έμαθα να γράφω. Με φιλία. Έλλη Λαμπρίδη». Η σχέση Καζαντζάκη – Λαμπρίδη πέρασε, ωστόσο, αρκετές διακυμάνσεις, όπως φαίνεται στην αλληλογραφία της με τον Π. Πρεβελάκη (βλ. ΓΑΡΙΤΣΗΣ 2015). Ωστόσο, η Λαμπρίδη, ως πολύγλωσση, είχε αναλάβει τη μετάφραση της *Ασκητικής* στα Αγγλικά και Γερμανικά, που τελικά, όμως, δεν θα εκδοθεί, ενώ θα δημοσιεύσει και μια κριτική «Η “Οδύσσεια” του Ν. Καζαντζάκη. Ι. Η μεταφυσική της» στα *Νεοελληνικά Γράμματα* 119 (11 Μαρτίου 1939), 11 [=τώρα, σε απόσπασμα, στον τόμο ΒΕΑΤΟΝ 2011, 95–100].

⁶¹ Η Ε. Λαμπρίδη την ίδια περίοδο, το 1930, δημοσιεύει μια σειρά άρθρων στη *Νέα Εστία* για τη θεωρία του Oswald Spengler [τ. 83, 573–78· τ. 84, 632–37· τ. 85, 704–8· τ. 86, 752–57· τ. 87, 806–9], ενώ το 1936, χρονιά του πρόωρου θανάτου του, δημοσιεύει μια νεκρολογία στο ίδιο περιοδικό [«Οσβαλντ Σπέγκλερ», *Νέα Εστία* 227 (1936), 795–96] στην οποία, ωστόσο, η συγγραφέας φαίνεται να μετριάξει κάπως τον αρχικό της ενθουσιασμό για τις μελέτες του Γερμανού φιλοσόφου και να διατηρεί κάποιες επιφυλάξεις. Από την άλλη, η Λαμπρίδη γνωρίζει τις έριδες των αρχαιολόγων της Αθήνας, και γι' αυτό συμβουλευτεί τον Παντελή Πρεβελάκη (επιστολή στις 20 VIII 1928). Την οπτική του Σπ. Μαρινάτου, ο οποίος την περίοδο εκείνη έχει αναλάβει διευθυντής του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου, την απαξιώνει, ενώ φαίνεται να έχει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στον πάλαι ποτέ καθηγητή της Χρήστο Τσουντα, τον οποίο θέλει να συμβουλευτεί, προσπαθώντας έτσι να διαφυλάξει τα νώτα της από τις έριδες των αρχαιολόγων του Πανεπιστημίου Αθηνών. Βλ. ΓΑΡΙΤΣΗΣ 2015, 91–92.

⁶² Βλ. ΛΑΜΠΡΙΔΗ 1929, 6.

⁶³ Βλ. ΛΑΜΠΡΙΔΗ 1929, 7. Αμφιβάλλω, όμως, αν με μια τέτοια άποψη για τον αιγαιακό πολιτισμό θα συμφωνούσε ο καθηγητής της Χρ. Τσουντας, ο οποίος φαίνεται πως

τον δυτικό πολιτισμό. Η Λαμπρίδη σχολιάζοντας, για παράδειγμα, τη μεταλλουργία της μινωικής εποχής αναφέρει ότι η παραγωγή μπρούντζου γινόταν με ανάμειξη κασσίτερου, την εισαγωγή του οποίου οι Μινωίτες έκαναν από την Αγγλία, τις «κασσιτερίδες νήσους»,⁶⁴ όπως λεγόταν η Αγγλία στα προϊστορικά χρόνια. Αντίστοιχο επεξηγηματικό σχόλιο, ωστόσο, υπάρχει και στα *Παλάτια της Κνωσού*. Όταν οι δημογέροντες—κάποιοι από αυτούς μάλιστα προσομοιάζουν με σύγχρονους εφοπλιστές παρά με παραδοσιακούς караβοκύρηδες—⁶⁵ συσκέπτονται στο ανάκτορο με τον Μίνωα για να αξιολογήσουν την κατάσταση που έχει διαμορφωθεί εν όψει της επίθεσης του Θησέα και της σύμπραξής του με τους βάρβαρους του Βορρά, ένας πλούσιος έμπορος, περιγράφοντας τις υπερπόντιες εμπορικές σχέσεις της αυτοκρατορίας καταλήγει:

[...]Φέρνουμε το χαλκό από την Κύπρο, το φίλντισι από την Αραπιά, τ' ακριβά φρούτα και τις μαϊμούδες από την Αίγυπτο, το κεχριμπάρι από τις παγωμένες χώρες του βορρά, τον κασσίτερο πέρα από τα μυστηριώδη νησιά της Βρετανίας που είναι σκεπασμένα όλο το χρόνο με ομίχλη.⁶⁶

Το πιο ενδιαφέρον, όμως, είναι ότι η Ε. Λαμπρίδη, απηχώντας προφανώς την αγγλοσαξωνική αρχαιολογική σχολή, και κυρίως τις απόψεις του Α. Evans, καταλήγει στο ακόλουθο συμπέρασμα αναφορικά με την εμπορική δραστηριότητα των Μινωιτών:

Βέβαιο είναι σχεδόν πως το πολύ μεγαλύτερο μέρος και στο διαμετακομιστικό εμπόριο το έπαιξε η Κρήτη, τουλάχιστον στη Μεσογειακή λεκάνη· και η παράδοση πως είχε αποικίες ως και την Ισπανία δε μοιάζει καθόλου απίθανη. Όταν έκλεινε η Πρωτομινωική εποχή, τα νησιά δεν μπορούσαν πια να τη συναγωνιστούν κ' έμεινε απόλυτη κυρίαρχη στη θάλασσα, παίζοντας απάνω-κάτω το ρόλο της Αγγλίας στο 19^ο αιώνα.⁶⁷

έπαιξε στις αρχές του 20ού αιώνα ανάλογο ρόλο με εκείνον του Σπ. Λάμπρου για τον μυκηναϊκό πολιτισμό (βλ. συνοπτικά ΤΟΥΛΟΥΜΗΣ 2009, 10–12).

⁶⁴ Βλ. ΛΑΜΠΡΙΔΗ 1929, 209.

⁶⁵ Ο ένας από τους συμβούλους του Μίνωα είναι καλοθρεμμένος με πολλά καράβια και χιλιάδες σκλάβους, και φαίνεται να εκπροσωπεί τη συντεχνία των εφοπλιστών με το «υπερπόντιο» εμπόριο από την Κύπρο, την Αραπιά και την Αίγυπτο, έως τις χώρες της Ιβηρικής! Βλ. τον διάλογο (σ. 316–18) στο συμβούλιο της δημογεροντίας, ο οποίος είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικός για τη θαλασσοκρατία του Μίνωα.

⁶⁶ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 317.

⁶⁷ Βλ. ΛΑΜΠΡΙΔΗ 1929, 209.

Το συγκεκριμένο χωρίο αλλά και όλα τα σχετικά ο Καζαντζάκης έχει υπογραμμίσει με περισσή επιμέλεια στο παρασελίδιο περιθώριο και πιθανόν κράτησε σημειώσεις στα περίφημα “τετράδια” που συνήθιζε να έχει.⁶⁸

Όταν, λοιπόν, ο αφηγητής Καζαντζάκης στην *Αναφορά στον Γρέκο* επισκέπτεται τον αναστηλωμένο αρχαιολογικό χώρο της Κνωσού δεν αντικρίζει τίποτε περισσότερο παρά τη φαντασιακή προβολή της άποψης του Evans για την Εποχή του Χαλκού στην Κρήτη. Οι αποκαταστημένες αρχαιολογικά τοιχογραφίες που θαυμάζει στην *Αναφορά στον Γκρέκο*, και που περιγράφει και στα *Παλάτια της Κνωσού*, είναι προφανώς η προβολή τόσο της αρχιτεκτονικής όσο και της εικαστικής διαμεσολάβησης των ρομαντικών ιδεών της προϊστορικής αρχαιολογίας στο Μεσοπόλεμο. Με άλλα λόγια, ο Καζαντζάκης προσλαμβάνει την αρχαιολογία της Κνωσού διαθλασμένη από τον μύθο του οριενταλισμού, τον οποίο απηχεί η αφήγηση για τη μινωική Κρήτη των *Παλατιών της Κνωσού*.⁶⁹

Συνεπώς, δεν έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον μόνο ποιες αρχαιολογικές ή αρχαιογνωστικές πηγές μελέτησε ο Καζαντζάκης αλλά, κυρίως, πώς ο συγγραφέας προσλαμβάνει και μεταπλάθει τη διαμεσολαβημένη πρόσληψη του μινωικού πολιτισμού σε σχέση με το κλίμα του Μεσοπολέμου.⁷⁰ Πολύ περισσότερο πώς ο οριενταλισμός,⁷¹ ως ο ιδρυτικός μύθος της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας των αρχών του 20ού αιώνα, διαμόρφωσε και παρήγαγε αφηγήσεις για τη μινωική Κρήτη τις οποίες ο Καζαντζάκης διαθλά στα κείμενά του όχι μόνο για να εντάξει τον μινωικό πολιτισμό στον ελληνικό, σε έναν εθνικό χρόνο δηλαδή, αλλά για να υπονομεύσει τον αποικιοκρατικό λόγο υποστηρίζοντας έτσι την κοσμοθεωρία του. Είχε άραγε συνειδητοποιήσει ο Νίκος Καζαντζάκης αυτή την ιστορική μεταφορά των Άγγλων αρχαιολόγων της Κνωσού, αλλά και του δυτικού ορθολογισμού στον οποίο πάντοτε στάθηκε ενάντιος ή έπεσε θύμα της προσφιλούς του τακτικής να οικειοποιείται θεωρίες και ιδεολογήματα που ταίριαζαν με τη δική του κοσμοθεωρία;

⁶⁸ Έως σήμερα δεν έχω εντοπίσει στο διάσπαρτο αρχείο του συγγραφέα κάποιο σχετικό “σημειωματάριο”.

⁶⁹ Για τις οριενταλιστικές απηχήσεις στη μινωική αρχαιολογία βλ., ενδεικτικά, ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ 2010α, 30–31.

⁷⁰ Για τις αρχαιογνωστικές πηγές που μελέτησε ο Καζαντζάκης σε σχέση με τα *Παλάτια της Κνωσού* βλ. ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ 1983, 156–64.

⁷¹ Για τον οριενταλισμό ως ιδρυτικό μύθο της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας βλ. SAID 1996. Η βιβλιογραφία για τον οριενταλισμό ως ερευνητικό πεδίο είναι ιδιαίτερα εκτενής· για μια κριτική επισκόπηση περιορίζομαι στο άρθρο της ΓΑΖΗ 1999.

Ανεξάρτητα από τις όποιες υποθέσεις, αυτή η μεταφορά αποτελεί ένα βολικό σχήμα για τον Νίκο Καζαντζάκη, αφενός για να μεταμφιέσει τις πολλαπλές οπτικές του μύθου για τον Θησέα σε μια αλληγορική αφήγηση για την παρακμή του ευρωπαϊκού πολιτισμού στο πρόσωπο μιας πάλαι ποτέ αυτοκρατορίας όπως η Βρετανική που τότε, στις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είχε εξελιχθεί σε Κοινοπολιτεία, αφετέρου για να εντάξει τον μινωικό πολιτισμό στην εθνική μας αφήγηση για τη σύνδεσή του με τον αρχαίο κλασικό πολιτισμό. Εάν το διακύβευμα της ευρωπαϊκής διανοήσης στα χρόνια του Μεσοπολέμου ήταν η πολιτισμική σχέση της μινωικής Κρήτης με την Ανατολή ή τη Δύση, τότε ο Νίκος Καζαντζάκης θα επιλέξει τη σύνθεση των αντιθέτων. Η Κρήτη ως η πάλαι ποτέ Ανατολή για τον Καζαντζάκη, τώρα έχει μεταμορφωθεί σε γονιμοποιό δύναμη του μυκηναϊκού και του αρχαίου κλασικού πολιτισμού. Οι Μινωίτες της *Οδύσ(σ)ειας* έχουν, μόλις τρία-τέσσερα χρόνια μετά, μεταμορφωθεί σε μια εκλεπτυσμένη κοινωνία—καθόλα όμοια με εκείνη της Δύσης—και που θα ακολουθήσει και αυτή την αναπόδραστη μοίρα: τα γηρατεία και τον θάνατο. Ο Θησέας θα προσπαθήσει να αποτρέψει την καταστροφή του παλατιού από τους βάρβαρους Δωριείς οι οποίοι θα πυρπολήσουν το ανάκτορο την ώρα που στέφεται βασιλιάς της Κρήτης, συμπεριφορά που είναι εκ διαμέτρου αντίθετη με εκείνη του Οδυσσέα.⁷² Απελπισμένος ο Θησέας απευθύνεται στη Φαίδρα και τους συντρόφους του:

Έκαμα ό,τι μπορούσα ... είπε. Δεν υπάρχει σωτηρία· έως
αύριο το ξακουστό Παλάτι θα 'ναι στάχτη.⁷³

Ο αφηγητής, αμέσως μετά την αναγγελία του αναπόδραστου, σαν να υποκλίνεται μπροστά στο μεγαλείο του μινωικού πολιτισμού αποτιμώντας φόρο τιμής σε έναν πολιτισμό που χάθηκε οριστικά, σχολιάζει με μια χαρακτηριστική μεταφορά:

Βράδιαζε. Ψιχάλιζε σιγά σιγά. Θαρρείς κι έκλαιγε ο ουρανός
για το ωραίο Παλάτι της Κρήτης που εξαφανιζόταν από
το πρόσωπο της γης.⁷⁴

Υπάρχει, όμως, μια χαραμάδα ελπίδας, ή μάλλον η παρηγοριά της βεβαιότητας για τον Καζαντζάκη, η σύνθεση. Η μείξη με τους βάρβαρους

⁷² Για τον τρόπο που αντιδρά ο Οδυσσέας στην πυρπόληση του Παλατιού βλ. στο Θ στ. 415–528. «Σφίγγεται η καρδιά» του Θησέα, ενώ τα μάτια του μικρού Χάρη βουρκώνουν μπροστά στην καταστροφή· ο «δοξάρας», όμως, Οδυσσέας καμαρώνει.

⁷³ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 421.

⁷⁴ Βλ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ 1981, 421.

– Δωριείς που θα εξελληνιστούν, όμως, και οι ευλογίες του Μίνωα για τον επικείμενο γάμο της κόρης του Φαίδρας με τον Θησέα λειτουργούν ως σύμβολα της σύνδεσης και της μετάβασης από την Εποχή του Χαλκού σε εκείνη του Σιδήρου και της κλασικής Αθήνας με τον Θησέα ως οικιστή και ηγέτη. Ο μινωικός πολιτισμός θα γονιμοποιήσει τον κλασικό· ο Αριστείδης ο σιδεράς θα φτιάχνει τώρα αγάλματα στην Αθήνα, και ο Δαίδαλος, ο μέγας αρχιτέκτων, θα επιδοθεί σε έργα ειρήνης. Ο Καζαντζάκης αξιοποιεί την ευλυγισία του μύθου για τον Θησέα για να εντάξει σε μια προσωπική μυθολογία την αντίληψη που έχει διαμορφώσει για την ιστορία. Η αμφιθυμία του Νίκου Καζαντζάκη για τη σύγχρονη Ελλάδα στα χρόνια της Κατοχής εξελίσσεται σταδιακά σε ολική επαναφορά που όμως θα ολοκληρωθεί και αποκρυσταλλωθεί στο κύκνειο άσμα του, την *Αναφορά στον Γκρέκο*.

Γιάννης Μητροφάνης
Ε.Δι.Π., Τμήμα Φιλολογίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης
giannis.mitrofanis@uoc.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- ΓΑΖΗ, Ε. 1999. Οριενταλισμός. Το κείμενο ως γεγονός. *Μνήμων* 21: 237–46.
- ΓΑΡΙΤΣΗΣ, Κ. 2015. *Έλλη Λαμπρίδη. Επιστολές προς Ν. Καζαντζάκη, Δ. Καπετανάκη, Π. Πρεβελάκη, Γ. Σεφέρη, Α. Σικελιανό*. Αθήνα: Έμβρυο.
- ΔΗΜΑΔΗΣ, Κ. 2011. Τέχνη και Εξουσία. Παρατηρήσεις σε τέσσερα ταξιδιωτικά έργα του Νίκου Καζαντζάκη. Στο: ΒΕΑΤΟΝ (επιμ.) 2011, 271–310.
- ΖΩΗΣ, Α. 1996. *Κνωσός. Το εκστατικό όραμα: Σημειωτική και ψυχολογία μιας αρχαιολογικής περιπέτειας*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ, Ν. 1943. Ένα σχόλιο στην “Οδύσεια” [απόκριση στον Β. Λαούρδα]. *Νέα Εστία* 15: 1028–34.
- _____, 1974. *Οδύσ(σ)εια*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελένης Καζαντζάκη.
- _____, 1981. *Στα Παλάτια της Κνωσού*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελένης Καζαντζάκη.
- _____, 2011. *Ταξιδεύοντας: Ιταλία – Αίγυπτος – Σινά – Ιερουσαλήμ – Κύπρος – Ο Μοριάς*. Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη.
- _____, 2014. *Ταξιδεύοντας: Αγγλία*. Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη.
- ΚΑΚΡΙΑΗΣ, Φ. 2005. Η αρχαιότητα στα παιδικά μυθιστορήματα του Νίκου Καζαντζάκη. Στο: Σ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ και Μ. ΠΑΣΧΑΛΗΣ (επιμ.), *Η πρόσληψη της*

- αρχαιότητας στο Βυζάντιο και το νεοελληνικό μυθιστόρημα. Αθήνα: Στιγμή, 277–85.
- ΚΑΡΑΜΠΟΤ, Φ. 2010. Μια χώρα σε «κατάσταση πλήρους ένδειας» που υπέφερε κάτω από ένα «ατυχές καθεστώς»: Η Κρήτη στο γύρισμα του 20ού αιώνα. Στο: ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ και ΜΟΜΙΓΛΙΑΝΟ (επιμ.) 2010, 47–67.
- ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ, Α. 2006. *Η Λογοτεχνία στην Ταραγμένη Δεκαετία 1940–1950*. Αθήνα: Πόλις.
- ΚΑΤΣΑΛΑΚΗ, Γ. 1997. *Η Βιβλιοθήκη του Νίκου Καζαντζάκη στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης*. Ηράκλειο: Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.
- ΛΑΜΠΡΙΑΝ, Έ. 1929. *Οι Αιγαίοι. Κρητομυκηναϊκός πολιτισμός*. Αθήνα: Ο Κοραΐς.
- ΛΑΟΥΡΑΣ, Β. 1943. *Η «Οδύσεια» του Καζαντζάκη. Κριτικό δοκίμιο*. Αθήνα: χ.ε. [= τώρα —με περικοπές όμως— και στον ΒΕΑΤΟΝ (επιμ.) 2011, 101–17].
- ΜΑΚΓΚΙΑΙΒΡΑΗ, Τζ. 2002. *Μινώταυρος: Ο σερ Άρθουρ Έβανς και η αρχαιολογία του μινωικού μύθου*, μτφρ. Α. Κοσματόπουλος. Αθήνα: Ωκεανίδα.
- ΜΠΗΝ, Π. 2007. Πατριωτισμός αντί εθνικισμού στο μυθιστόρημα της κατοχής *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*. Στο: Σ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ (επιμ.), *Οκτώ κεφάλαια για τον Νίκο Καζαντζάκη*. Αθήνα: Καστανιώτης & Πανεπιστήμιο Κρήτης, 57–67.
- ΝΙΚΟΛΟΥΛΑΚΗ-ΣΟΥΡΗ, Ε. 2010. Νίκου Καζαντζάκη *Στα Παλάτια της Κνωσού: Ένα μυθιστόρημα του Μεσοπολέμου στην παιδική λογοτεχνία του σήμερα. Δια-κείμενα 12* (Η παιδική λογοτεχνία σήμερα: τάσεις και προτάσεις): 105–14.
- ΝΤΟΥΝΙΑ, Χ. 1996. *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ, Μ. 2015. *Νίκος Καζαντζάκης. Από τον Όμηρο στον Σαίξπηρ. Μελέτες για τα κρητικά μυθιστορήματα*. Ηράκλειο: Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.
- ΠΟΛΙΤΗΣ, Α. 1987. Τέσσερις ιδιωτικές βιβλιοθήκες μέσου τύπου – 18ος αιώνας. *Τετράδια Εργασίας* 9: 131–224.
- ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ, Π. 1984. *Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελένης Καζαντζάκη.
- ΣΠΑΝΑΚΗ, Μ. 2011. *Ο Καζαντζάκης και η Παιδική Λογοτεχνία*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου & Εκδόσεις Gutenberg.
- ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ, Γ. 1983. *Ο Καζαντζάκης και οι Αρχαίοι*. Αθήνα: χ.ε.
- ΤΟΥΛΟΥΜΗΣ, Κ. 2009. Επιστροφή στις Μυκήνες. <Proistoria.wordpress.com>, Δεκέμβριος, 1–15.
- ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ, Γ. 2010α. Εισαγωγή. Αρχαιολογία και ευρωπαϊκή νεωτερικότητα: ιστορίες από τα σύνορα. Στο: ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ και ΜΟΜΙΓΛΙΑΝΟ (επιμ.) 2010, 27–43.
- _____, 2010β. Το αποικιακό, το εθνικό και το τοπικό: κληρονομίες του «μινωικού» παρελθόντος. Στο: ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ και ΜΟΜΙΓΛΙΑΝΟ (επιμ.) 2010, 197–221.
- _____, 2015. *Η Αρχαιολογία και οι Αισθήσεις. Βίωμα, μνήμη και συν-κίνηση*, μτφρ. Ν. Κούρκουλος. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ, Γ. και ΜΟΜΙΓΛΙΑΝΟ, Ν. (επιμ.) 2010. *Αρχαιολογία και Ευρωπαϊκή Νεωτερικότητα. Παράγοντας και καταναλώνοντας τους «Μινωίτες»*, μτφρ. Ν. Κούτρας. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

ΑΡΑΜΠΑΤΖΙΔΟΥ, Λ. 2011. Kazantzakis and Travel Writing: Innovating in Poetics and Politics. *The Historical Review* 8: 179–208.

ΒΙΕΝ, Ρ. 2001. *Η Πολιτική του Πνεύματος*, μτφρ. Α. Λαμπρινίδου. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

_____, 2007. *Καζαντζάκης. Η Πολιτική του Πνεύματος, Β'*, μτφρ. Α. Κ. Κατσικερός. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

ΒΕΑΤΟΝ, Ρ. 2010. Οι μινωίτες στη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία. Στο: ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ και ΜΟΜΙΓΛΙΑΝΟ (επιμ.) 2010, 249–67.

_____, (επιμ.) 2011. *Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη. Επιλογή κριτικών κειμένων*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

_____, 2015. Ο μινωικός πολιτισμός στο έργο του Καζαντζάκη: Από την *Οδύσεια* ως την *Αναφορά στον Γκρέκο*. Στο: *Η Ιδέα του Έθνους στην Ελληνική Λογοτεχνία: Από το Βυζάντιο στη σύγχρονη Ελλάδα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 373–80.

ΒΛΑΚΟΛΜΕΡ, Φ. 2010. Οι τέχνες της Κρήτης την εποχή του Χαλκού και το ευρωπαϊκό μοντέρνο στυλ: απεικασματα και διαμόρφωση διαφορετικών ταυτοτήτων. Στο: ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ και ΜΟΜΙΓΛΙΑΝΟ (επιμ.) 2010, 301–29.

DE BOEL, G. 2014. Rethinking the Greek Legacy. Dorians in Modern Greek Fiction. Στο: Δ. ΤΖΙΟΝΑΣ (επιμ.), *Re-imagining the Past. Antiquity and Modern Greek Culture*. Oxford: Oxford University Press, 266–81.

ΗΑΜΙΛΑΚΗΣ, Υ. (επιμ.) 2002. *Labyrinth Revisited. Rethinking “Minoan” Archaeology*. Oxford: Oxbow Books.

_____, 2002α. What Future for the “Minoan” Past? Re-thinking Minoan Archaeology. Στο: ΗΑΜΙΛΑΚΗΣ (επιμ.) 2002, 3–28.

ΗΙΤΧΚΟΚ, Λ. και ΚΟΥΔΟΥΝΑΡΗΣ, Ρ. 2002. Virtual Discourse: Arthur Evans and the Reconstructions of the Minoan Palace at Knossos. Στο: ΗΑΜΙΛΑΚΗΣ (επιμ.) 2002, 40–58.

ΚΟΡΑΚΑ, Κ. 2015. Minos Kalokairinos and his Early Excavation at Knossos. An Overview, a Portrait and a Return to the Kefala “Pithoi”. Στο: C. F. MACDONALD, E. HATZAKI, and S. ANDREOU (επιμ.), *The Great Islands. Studies of Crete and Cyprus presented to Gerald Cadogan*. Athens: Kapon, 143–51.

ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Ν. 2015. *Sir Arthur Evans and the Minoan Crete. Creating the Vision of Knossos*. New York: I. B. Tauris.

ΜCΕΝΡΟΕ, J. C. 2002. Cretan Questions: Politics and Archaeology 1898–1913. Στο: ΗΑΜΙΛΑΚΗΣ (επιμ.) 2002, 61–72.

ΣΑΪΔ, Ε. 1996. *Οριενταλισμός*, μτφρ. Φ. Τερζάκης. Αθήνα: Νεφέλη.

SHERRATT, S. 2009. Representation of Knossos and Minoan Crete in the British, American, and Continental Press, 1900–c.1930. *Creta Antica* 10.2: 619–47.

- _____, 2010. Η Κρήτη, η Ελλάδα και η Ανατολή στη σκέψη του Gordon Childe (με ένα παράρτημα για τους Toynbee και Spengler): μεταθανάτια ζωή των Μινωιτών στη διανοητική ιστορία της Ευρώπης. Στο: ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ και ΜΟΜΙΓΛΙΑΝΟ (επιμ.) 2010, 145-72.
- SPENGLER, O. 2003. *Η Παρακμή της Δύσης. Περιγράμματα μιας μορφολογίας της παγκόσμιας ιστορίας*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- WHITLEY, J. 2010. Οι μινωίτες – μια ουσιαστική επινόηση; Μια άποψη από την ανατολική Κρήτη. Στο: ΧΑΜΗΛΑΚΗΣ και ΜΟΜΙΓΛΙΑΝΟ (επιμ.) 2010, 69-87.

*At the Palaces of Knossos: the disguise
of an ambivalence of Nikos Kazantzakis*

Yannis MITROFANIS

Abstract

DURING the years of German occupation of Greece, Nikos Kazantzakis had his most creative writing career. Among other texts that the author worked during that period, Kazantzakis completed the last (?) writing of his novel for children *At the Palaces of Knossos*, a text which is a cross-section. With this mythological novel, Kazantzakis redefines his relationship with Hellenism and its history. The Minoan Crete is a “mirror image” of British Empire of his time, whereby the narrator exploits the multiperspectivity of the ancient myth and makes a dialogue with travelogues, *Odyssey*, but mainly with colonial reception of the Minoan archaeology. The comparative approach of the subject, in conjunction with the study of the manuscript *At the Palaces of Knossos* demonstrates that this text is the prelude of the author’s reconciliation with Hellenism which was validated by his last work *Report to Greco* (*Anafora ston Greco*).

